

Pap Balázs

„MENT ÖKET AZ ISTEN EGYIPTOMBÓL KIHOZÁ”

A 16. század magyar irodalmában nem egy alkalommal fogalmazódnak meg apokaliptikus víziók, ezek alapos vizsgálata mindazonáltal csak részben kezdődött meg, és csak bizonyos esetekben zárult eredménnyel. A kutatás túlnyomórészt a bibliafordító Károlyi Gáspár *Két könyv* című munkájára koncentrált, a hasonló témájú költészeti darabok nem estek a vizsgálódás fókuszába, csak érintőlegesen kerültek szóba.

Ilyen fontosnak tartott, mégis csak említésszerűen tárgyalt szövegek egyike elemzésének megkezdését vállalja ez a dolgozat. Felvetései inkább a vallásos, bibliai epika értelmezésének korai, bátortalan lépései, semmint a vizsgálódás komolynak látszó eredményei. Szűkebb tárgya Farkas András *Az zsidó és magyar nemzetéről* című költeménye.

A szöveg modern kori recepciója viszonylag röviden összefoglalható. Kritikai kiadása¹ után népszerű antológiában is helyet kapott,² két változatának facsimile kiadása is elkészült,³ olvashatjuk szöveggyűjteményekben is. A szakirodalom azt tartja róla, hogy az ún. Luther-, Melanchthon-, Johannes Carion-féle wittenbergi történet szemlélet egyes elemeinek költészetbeli artikulációja, melyeket hasonló, eszmei szempontból azonos forrásvidékű szövegekkel összevetni nem érdemes.⁴

¹ FARKAS András, *Az zsidó és magyar nemzetéről = Régi Magyar Költők Tára. XVI. századi magyar költők művei*, II. szerk. SZILÁDY Áron, Bp., 1880, 13–24. (E dolgozat idézetei ezt a kiadást veszik alapul.)

² FARKAS András, *Az zsidó és magyar nemzetéről = Balassi Bálint és a 16. század költői*, I. szerk. VARIAS Béla, Bp., 1979, 383–395.

³ *Hoffgreff-énekeskönyv*, kiad. VARIAS Béla, tan. TARNÓC Márton, Bp., 1966 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 7), M3v. FARKAS András, *Az zsidó és magyar nemzetéről. Mikeppen az ÚR Isten Israelnek nepet Aegyptomból, Es hasonló keppen a' Magyarokat Scitiából ki hozza... = Enekec három rendbe: kvlömb külömb felec*, Detrekő 1532. szerk. VARIAS Béla, tan. KOVÁCS Sándor Iván, Bp., 1964. CCLXIIIv–CCLXXv.

⁴ „A szemlélet elemei megvannak már korábbi írónál is: Dézsi Andrásnál, aki a háromszor kétezer éves felosztást és a négy birodalmat verseli meg, Farkas Andrásnál, aki a zsidó és magyar történelmet állítja párhuzamba, és Batizi Andrásnál, aki a 6000 éves világidő és a birodalmak tana mellé még a kétféle Antikrisztust is megéneкли. [...] Nem sok értelme lenne annak, hogy átvételeket mutassunk ki az említett szerzők és Károlyi között, hiszen Székely István kivételével mindannyian Wittenbergben tanultak, s még Székely is ebből a forrásból merített, a *Carion-krónikából* ismerte meg a lutheri-melanchtoni történelemfelfogás elemeit.” SZABÓ András, *Károlyi Gáspár Két könyv-ének helye a magyar reformáció irodalmában = Eszmei és poétikai kérdések a régi magyar prózairodalomban*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., 1977, 43–57.

Az összevetés elutasítása jobbra azért történik, mert ilyen vizsgálat a források kérdésében haszталannak látszik, ám aligha az az egyes elemek egymáshoz való viszonya szempontjából.

A vers a régiségben is több kiadást megért. Tudomásunk van arról, hogy Gálszécsi István *A keresztyéni tudományról való rövid könyvecske* című művével együtt 1538-ban Krakkóban sajtó alá került szövegünk, e változat azonban elvesztett, csak Bod Péter leírása őrizte meg emlékét.⁵ Később a Hoffgreff-énekeskönyvbe is beválogatták, és bekerült a bizonyos tekintetben a Hoffgreff-énekeskönyvre épülő Bornemisza-féle *Énekek három rendbe* című gyűjteménybe is. Két kéziratos forrásról van tudomásunk: egy 17. századi kódex is megőrizte,⁶ valamint az Akadémiai kézirattár Cornides-féle anyagába került egy 18. századi – Szilády szerint a legteljesebb – másolat.⁷ A kritikai kiadás jegyzetei alapján világos, hogy a Cornides-másolat bizonyosan nem az ismert 16. századi edíciók valamelyikének továbbörklődése; vagy a krakkói szövegvariánsról készült, vagy egy számunkra végképp ismeretlen forrást dolgoz fel. A kézirat ugyanis tartalmaz kolofónstrófát, amely a Bornemisza-féle változathoz hiányzik, és a Hoffgreff-énekeskönyvből sem ismerjük (megeshet, hogy a Hoffgreff-változatban volt kolofon, csak a mára már elveszett lapok tartalmazták), de egyéb szóalakok és mondatstruktúrák is kizárják, hogy ismert forrásaink közvetlenül egymáshoz kapcsolhatóak legyenek.

A forrásokat szemügyre véve filológiai szempontok alapján nincs okunk kételkedni abban, hogy a teljes Farkas András-vers ránk maradt. Nem annyira egyértelmű azonban a helyzet, ha a szöveget tartalmilag tekintjük. Az RMKT közlése szerinti I. szakasz (vagyis az első két strófa) úgy tűnik, mintha a szöveg argumentuma lenne.

- Jersze emlékezzönk az örök istennek
Csudálatos nagy hatalmasságáról,
Melyvel Scythiából régi magyarokat
Jó Magyarországra olyan módon kihozá,
5   Ment régen kihozá ah zsidó népeket
Fárahó királnak markából, inségéből.
Azért ez éneket mi kétfelé osszuk,

⁵ „mikor Gálszécsi István egy kis könyvecskét nyomtatott volna Krakkóban 1538-dik esztendőben a keresztyéni tudományról ... ez [Farkas András] egy versekkel frott krónikácskát ragasztott hozzá, magyar nyelven ugyan, de ily deák titulussal: *Chronica de introductione Seytharum in Ungariam et Judaeorum de Aegypto*. Iratott 1538-dik eszt. Nyomt. Krakkóban. 8. R.” idézi *Régi Magyarországi Nyomtatványok 1473–1600*, Bp., Akadémiai, 1971, 25.

⁶ Mihály deák kódexe. STOLL 106. 250r–256r. *Az sido es magyar nemzetről mikeppen az úr isten Israelnek nepet Aegiptumbul Es hasonlo keppen az Magyarokat Scithiából ki hozta*. Ismertetés: DÉZSI Lajos, *Régi magyar verseskönyvek ismertetése. IV. Mihály deák kódexe*. ItK. 1915, 431–444.

⁷ MTAK Történi. 4edrét 38. szám, 55r–60v. A 17. századi Mihály deák kódexbéli szövegváltozatot Szilády nem ismeri, a repertórium (*Répertoire de la poésie hongroise ancienne*, ed. Iván HORVÁTH, Paris, 1992, interneten: <http://magyar-irodalom.elte.hu/repertorium>) pedig a Cornides-változatról nem tud. A Mihály deák kódexének szövege szövegkritikai szempontból nem értékes, minden valószínűség szerint a Bornemisza-ék. szövegéről készült másolat.

- Hogy ez dolgot nyilvánban megérthessök;
Először mi szóljunk ah zsidó népekről,
10 Ment őket az isten Egyiptomból kihozá;
Azután mi szóljunk az magyar népekről,
Ment őket az isten Scythiából kihozá.

A szöveg egészének elolvasása után elgondolkodtató, hogy az argumentumban összefoglalt események miért érnek véget nagyjából a vers első harmadánál, amikor a zsidók és a magyarok egyaránt elérkeznek Kánaán, illetve Pannónia földjére. Ilyen argumentumszerkesztési eljárás nem tipikus a ránk maradt 16. századi versekben. Az ellentmondás feloldására több út is kínálkozik. Egyfelől elképzelhető, hogy a szöveg nem teljes: eredetileg valamilyen formában (akár a vers szövegén belül, akár margináliaként) tartalmazott még két argumentumocskát, a büntetésekről, illetve a megváltás megérkezéséről, elutasításáról. A rendelkezésünkre álló források alapján ez nem látszik valószínűnek, noha nem is zárható ki.

Sokkal valószínűbb megoldás, ha a kritikai kiadás szövegváltozatát, mely a későbbi népszerűsítő edíciókban örökösöket lelt, nem fogadjuk el, azaz lemondunk a szeggmentálásról. Erre több dolog is okot ad. Legelőször az, hogy az ismert források nem alkalmaznak efféle tagolást, Szilády önkényesen torzítja el a verset. Másodsorban az, hogy a bevezető két strofa tartalma teljesen ellentmond az efféle felosztási szándéknak: „Azért az éneket mi kétfelé osszuk, / Hogy ez dolgot nyilvánban megérthessök”, kétfelé és nem hétfelé, tudniillik a zsidókra és a magyarokra vonatkozó részekre. Ha lemondunk a tipográfiai tagolásról, az idézett első két strofa nem egy önálló, két szakasznyi egység, hanem a szöveg szerkesztésének része, nem leszakított, különálló argumentum, hanem bővebb bevezető, amely a későbbiekben a folytonos vissza-visszaütalással is hivatkozott logikai tagolást előlegez meg. Véleményem szerint nagyon félrevezető ez a tipográfiai felosztás, nem csak a fentiek miatt, hanem azért is, mert a szöveg egyes részeinek és nem egészének kiadására is csábít.⁸

Akadhat még harmadik megoldás is az argumentum kérdésében, erre a későbbiekben kitérek majd, most azonban érdemes röviden összefoglalni az eddigi szakirodalom állásfoglalását e költeményről.

A versről leghosszabban Horváth János nyilatkozik az *A reformáció jegyében*⁹ című monográfiájában. Kitér a műfaji kérdésekre, és Toldy nyomán „lírai fogantatású irányzatos mű”-ként határozza meg, Toldy terminusát használva „irányköltemény”. Világos, már-már sablonos belső tagolását hangsúlyozza, és beszél a három párhuzamról: „a zsidók kijövele Egyiptomból Kánaánba, a miénk Scythiából Magyarországra; jó királyok után a hálátlan zsidó nép hanyatlása és küszködése a Babiloni fogságig; a magyaroké Attilától, majd Szt. Istvántól a török pusztításig; – haladék a megtérésre a zsidóknak, Istentől rendelt próféták és szent fia által, s ennek megölése után még 40 esztendeig, míg végre rájuk indítá a római császárt: nekünk tanítók által, kik hirdetik az ígét, hogy Krisztus a mi egyet-

⁸ *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Reneszánsz kor*, szerk. BITSKEY István, Bp., 1988.

⁹ HORVÁTH János, *A reformáció jegyében*, Bp., 1957, 38–40.

len üdvösségünk. Az utolsó szakasz párhuzamossága még nem teljes: tőlünk függ, ebben is a zsidókéhoz lesz-e a sorsunk hasonlatos, vagy nem”.¹⁰ Beszél a jó királyok említéséről, s megállapítja, hogy Farkas eltökélt Szapolyai-párti.

Szabó András Károlyi *Két könyvéről* írt tanulmányában Farkasról szólva megjegyzi, hogy szövege szembetűnően abban tér el Károlyi művétől, hogy hangsúlyozza benne a régi jó királyok regnálását, míg Károlyi minden Luthert megelőző uralkodót pogánynak nevez, Mátyással együtt.¹¹ Őze Sándor pedig azt emeli ki, hogy az Istentől érkező büntetésektől való megszabadulás útját Farkas politikainak véli.¹²

Az eddigi vélekedések ismeretében nem haszontalan, ha röviden, de alaposan áttekintjük a művet tartalmi szempontok alapján.

Az első párhuzam szerint a zsidóság, Isten kiválasztott népe Egyiptomból megszabadulva a Kánaánba vezetetik, amiképpen a magyarok Szkítiából Pannóniába jutnak. Érdeemes alaposabban szemügyre venni a párhuzam alappilléreit. Egyfelől a zsidók származását ismerjük: keleten, naptámadat felé laknak atyjukkal, Izraellel; a magyarok szintén naptámadat felé laknak, s az ő atyjait is ismerjük: Hunor és Magor. A zsidók útját víz állja, a Vörös-tengerrel találkoznak, a magyarok hasonlóképpen a Tanais vizével, s mindkét nép szokatlan módon küzd le az akadályt, míg a zsidók Isten segítségével száraz lábbal kelnek át a kétfelé nyíló tengeren, addig a magyarok lóborból készült tömlőkön kelnek át a vízen. A zsidók a tejjel-mézzel folyó Kánaánba érkeznek, a magyarok a bő Pannóniába, amelyről Farkas etimológiai érvek kapcsán látja be, hogy bőséges: szerinte Pannónia a latin 'panis' szóból származik.¹³ A második párhuzam kimunkáltsága nem ennyire alapos. Mindkét nép jó királyainak felsorolása és a büntetés megérkezése a közös pont, az előző rész kidolgozottságához hasonlítható talán a babilóniai fogság motívumához rendelt a török megszállás, illetve a „népek elhajtása”. A harmadik rész a megtérés–meg nem térés lehetséges párhuzama, itt Farkas már nem a két történetstűl minél pontosabb és aprólékosabb megfeleltetésével van elfoglalva, sokkal inkább a vázolható jövőkép és a fenyegető pusztulás, illetve annak elkerülése érdekli.

Úgy tűnik, hogy a párhuzam felállítása és aprólékos kidolgozása a vers első kétharmadában, de főképp az első összevetés kapcsán történik meg, a szöveg onnantól legfőképp a csapások alól való megszabadulás lehetőségére koncentrálnak. Talán nem tévedtek olyan nagyot mindazok, akik a bibliai história műfaján belül kerestek a vers számára helyet, hiszen azokhoz nagyon hasonló módon az epikus részt valamiféle morális tanulság levonásával járó konklúzió követi. Horváth Jánosnak azonban abban bizonyosan igaza van, hogy nem ennyire egyszerű a hely-

¹⁰ HORVÁTH János, *i. m.*, 38–39.

¹¹ „Farkas András büszkén emlegeti régi királyainkat és úgy véli, ha bünbánatot tartunk és hiszünk, akkor Isten »jó Magyarországot nekünk megépíti és ismét hatalmat ad«” SZABÓ András, *Károlyi...*, *i. m.* (4. jegyzetben), 50.

¹² ŐZE Sándor, „*Bűneiért bünteti Isten a magyar népet*”, Bp., 1991, 24.

¹³ A Pannónia szó voltaképpen az illír 'pen' mocsár jelentésű szóból származik. A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III, főszerk. BENKŐ Lóránd, Bp., 1976.

zet. Nem gondolom azonban azt sem, hogy a vers „lírai fogantatású irányzatos mű”, vagy „irányköltemény” lenne. Históriainak azért lehet csak bajosan gondolni, mert két, hasonlóan az ún. wittenbergi történetszemléletben gyökerező vers Batizi András *Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtéstül mind az ítéletig való história*¹⁴ című műve és Dézsi András *Világ kezdetitül lött dolgokról*¹⁵ című verse e szemléletet a históriás énekre lényegesen jellemzőbb módon taglalja, szinte végig követhetőek forrásaik, sőt egyik szövegünk magát egyenesen históriainak nevezi. Farkas bibliai forrásai ugyan könnyen visszakereshetőek, de koncepciója inkább topikus, semmint egy forrásból táplálkozó. Szembeötlő az is, ahogy a történetszemlélet elemeit, közhelyeit éppen saját versének szerkezete miatt szétforgácsolja. A jeruzsálemi templom lerombolása Dézsi versében is szerepel, s míg Dézsi a nagy dánieli prófécia keretében a negyedik birodalom ténykedésének részeként említi, ahogy azt e világtörténet-felfogás általában teszi, addig Farkas önállóan, a nagy koncepcióból kiragadva használja. Míg a két másik szerző a háromszor kétezer éves világ illési jóslatát kifejti, addig Farkas csak utal erre.¹⁶ (Bármennyire is megkísérti a szöveg interpretálóját a három egymásra épülő párhuzam és a világidő hármass felosztása közötti kapcsolat, a vers nem követi pontosan az üres, a törvény alatti kétezer év, illetve a messiási kétezer éve felosztást.) Históriainak tehát nem nevezném a verset, de a lírai hangoltságával sem értek egyet. Topikus elemekből építkező énekeknek gondolom, mely számos formai jegye alapján élesen elkülöníthető a históriától.¹⁷

Toposzai viszont nézetem szerint egyáltalán nem térnek el a 16. század hasonló tárgyú műveinek toposzaitól. Annak belátása, hogy nemcsak egy töről fakadnak, hanem egyeznek is, alaposabb vizsgálatot igényel. A fentebb idézett Horváth Jánostól származó leírás és a motívumok vizsgálata alapján többé-kevésbé világos, hogy miben hasonlít a két nép, de még nem kaptunk választ arra a kérdésre, hogy egyáltalán miért említhetőek egy lapon. Kézenfekvőnek tűnik, hogy egyszerűen ama toposz megjelenésének tekintsük, mely a büntetés kapcsán a zsidókhöz hasonlítja a szóban forgó népet, legyen az bár magyar vagy épp német.

Öze Sándor a következőket írja monográfiája bevezetőjében e toposzról: „A zsidó–magyar párhuzam is mutat topikus jellemzőket. A magyar nép, mint a Biblia választott népe, eltért a kijelölt törvénytől, ezért Isten büntetésként a törökkel sújtotta, de mivel ő a választott nép, ha megtér, akkor Isten jobbra fordítja sorsát. Ez az alapvető felépítés, de sohasem retorikailag megszerkesztett szöveg! Megjelenésekor legtöbbször csonka, vagy csak a bűn és büntetés van hangsúlyozva, és a magyarok választott nép-mivoltáról nem beszél, vagy csak a magyarság

¹⁴ BATIZI András, *Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtéstül mind az ítéletig való história = Régi Magyar Költők Tára. XVI. századi magyar költők művei, II.* szerk. SZILÁDY Áron, Bp., 1880, 95–113.

¹⁵ DÉZSI András, *Világ kezdetitül lött dolgokról = Régi Magyar Költők Tára. XVI. századi magyar költők művei, IV.* szerk. SZILÁDY Áron, Bp., 1886, 7–20.

¹⁶ „Mikoron az üdö immár bétölt vala, / Atyaisten elbocsátá szent fiát” Az idő „bétölése” könyven utalhat a messiás 2000 évének kezdetére.

¹⁷ A műfaj pontosabb meghatározására e tanulmány keretein belül nincs lehetőség, nézetem szerint a vers egyszerűen ének, esetleg prédikációs ének.

van megemlítve, és a párhuzam a zsidó népről nem szól.¹⁸ Őze vélekedése sok vers tekintetében igaz lehet, de nem állja meg a helyét Farkas András művével kapcsolatban. Itt ugyanis bőségesen kifejtett párhuzamot találunk.

A vers egyes részei eligazíthatnak a párhuzam miéértje tekintetében.

...
Régen ó törvénben, mikor Jézus uronk
Ez világra még nem született vala
15 Az zsidók valának istennek népei.

...
Jóllehet magyarok el-ben Scythiában
Hatalmasok és nagy sokan valának,
Demaga az istent nem ismerik vala,
100 Sem az ű szent fiát, mi édes megváltónkat;
Azért barom módra nagy vak pogányságban
Űk is élnek vala, bálvánt imádnak vala.

Az első idézett passzus a vers harmadik strófájából való, a zsidó nép rövid jellemzése. A második idézet a 15. strófából származik (a kritikai kiadás beosztása szerint a III. rész derekáról). A magyarok istent nem ismerő népként vannak ábrázolva, akik pogány módon élnek. Az utolsó sorból viszont világos, hogy ezzel nincsenek egyedül: „nagy vak pogányságban / Űk is élnek vala” (kiemelés tölem). A vers szerkezete nem nagyon engedi, hogy az ist másra vonatkoztassuk, mint a zsidókra. Vagyis a zsidók is „barom módra, nagy vak pogányságban” éltek. Farkas szavai szerint a zsidók „isten népei”, nem kiválasztottak, s mint a fentiekből kitűnik, a kereszténység szempontjából pogánynak tartja őket, csakúgy, mint a Szkítiában élő, bálványozó magyarokat.

Ha így áll a dolog, akkor a versben szereplő párhuzamokat át kell értelmezni. Horváth János jellemzése árnyalatnyi finomítással igaz lesz. A kivezetetés-hanyatlás/büntetés-megtérés párhuzamai csaknem pontosan írják le a verset, talán finomítható kivezetetés–büntetés–felkínált kegyelem hármassággá. A vers innen nézve tehát arról szól, hogy a jó Isten kiválasztja a (pogány) zsidókat, kiemeli Egyiptom sanyargatásából, a Kánaánba vezeti őket, azok időközben bűnösökké lesznek, büntetést szenvednek, majd Isten kegyelmet kínál nekik fiát küldve hozzájuk (kitérhetnének pogányságukból), ők ezt a kegyelmet elutasítják, büntetésből a jeruzsálemi templomot lerombolják, a zsidók pedig nyomorba taszítatnak. A magyarok oldaláról nézve: a jó Isten a pogány magyarokat Szkítiából Pannóniába hozza, jól tartja őket, majd bűneik miatt büntetést küld rájuk, és Farkas idejében a protestáns prédikátorokkal érkezik a megtérés lehetősége, a pogányság elvesztése, a kegyelem; a döntés a magyarokon áll. Annak a szintén topikus gondolatnak a megjelenéséről van itt szó, hogy a honfoglaló magyarok, noha felveték a kereszténységet, olyan vallás követőivé váltak, mely a katolikusok zsinatain addigra „foltos lett”, és minden igyekezet ellenére sem volt az igazság megismerhető a protestantizmus megjelenéséig. A zsidók számára tehát a Krisztussal felkínált kegyelem itt a „sok bölcsek” és „jámbor tanítók” (302. sor) által hozatik,

¹⁸ ŐZE Sándor, *i. m.*, 18.

hiszen eddig a „mi kápolnáinkban voltak éneklések, / De ah szent írásnak nem volt prédikálása” (225–226. sor).

Az a nézet, mely szerint a Farkas-szövegben a „régii jó királyok” pozitív színben tűnnek fel, nem egészen igaz. Úgy tekinthetők pozitívoknak, ahogy a zsidók nagy királyai. A (pogány) zsidók nagy királyaihoz hasonlóan hatalmasok a (pogány) magyarok királyai. Voltaképpen nem különbözik Farkas András véleménye Károlyi Gáspárétól. Károlyi így ír a régi királyokról a *Két könyv*ben: „Hogy pedig az királyokrul szóljunk, kik eleitől fogva Magyarországbán voltak, nem találz csak egyetlenegy is, hogy ki istenfélő volt volna, ki az Istent félte és tisztelte volna, mind egyig bálványimádók voltak, *miképpen Izráelnek országában.*” [kiemelés tőlem P.B.]¹⁹ Ugyanezt mondja Farkas András is: amennyire jó király lehetett például Salamon pogányságában, annyira volt jó uralkodó például Szent István pogányságában; amennyire azok pogányságuk miatt rosszak, annyira rosszak emezek saját pogányságuk okán – Károlyi és Farkas mondandója egy tőről fakad és voltaképpen ugyanaz.

Hogy tényleg erről lehet szó, ahhoz érdemes szemügyre venni azt a helyet, ahol Farkas Attilát említi.

175   Első kijövésben még pogányságokban
            Adá a hatalmas Atilla kerált,
            Ki az nagy Nemrótnak unokája vala,
            Bendeguznak fia, ez velágnak félelme.

Horváth János mintha furcsállaná Attila megjelenését a versben, végül azt mondja, hogy említése amolyan nemzeti hagyomány lehetett.²⁰ Véleményem szerint nem erről van szó. A fenti gondolatmenet tükrében Attila pogánysága és Szent István pogánysága Farkas András szemszögéből nem sokban különbözik, hogy Attila miért szerepel mégis, és mi ereje lehet említésének, annak szintén toposzokban keresendők okai. A kereszténység védőbástyája néven ismert toposzban fontos szerepet játszik Attila személye: a magyarok, akik a hunok leszármazottai, régen mint Isten büntetése jelentek meg a keresztény Európában és őket rettegte a világ, amint most a törököt. Csak egy ennyire erős, nagymúltú nép képes ellent állni Isten mostani ostorának. A védőbástya-toposz összeomlása után a büntetés-toposz kerül előtérbe, szinte azonnal. A két nemzettudat- és nemzetsorsértelmezés voltaképpen számos ponton érintkezik egymással, így lehet fontos Attila megemlézése egy büntetés-versben.

(A fentieknek ellentmondani látszik a 175. sor „még” szava. Úgy tűnik, mintha e szó azt sugallhatná, hogy a kereszténység felvételével a magyarság kitérne pogányságából és a jámbor királyok már pozitív megítélésűek lennének. A két 16. századi nyomtatott kiadás azonban ezt a sort így közli: „Első kijövésekben *nagy*

¹⁹ KÁROLYI Gáspár, *Két könyv* = SZABÓ András, *Károlyi Gáspár a gönci prédikátor*, Bp., 1984, 67.

²⁰ HORVÁTH János, *i. m.*, 39.

pogányságokban” (kiemelés tőlem), vagyis nem kitérnek a pogányságból, csak annak mértéke csökken.²¹⁾

A párhuzamok ilyen, a pogányságból való megtérés gondolatát középpontba állító értelmezés alátámasztására kínálkozik egyéb érv is.

227   Azért elveszté sok monostorinkat
            Mint Jeruzsálemben ah Salamon templomát.

Így ír Farkas a büntetésekről szóló középső párhuzamos részben a magyarok monostorairól. Meglepő és tulajdonképpen következetlen hasonlat ez. A párhuzam zsidókra vonatkozó része a babilóniai fogsággal zárul, a jeruzsálemi templomrombolás szükségszerűen csak a harmadik szakaszban szerepelhet. A magyarokat leíró rész tehát hasonlítottként megelőzi a hasonlót. Az Isten kegyelmét el nem fogadó zsidók büntetésből templomukat veszítik, azt a szent helyet, melyet istenüknek építettek, de ő már nem engedi használni azt, a megváltás elutasításával ugyanis elégtelen hit színtere lehet; a magyarok monostoraival hasonló a helyzet: azok kereszténynek látszó helyek, melyek az igazság megérkeztével elégtelenek az igaz hit szempontjából.

Ezen a ponton érdemes visszatérni az argumentum kérdésére. Harmadik válaszként ezek tükrében nem elképzelhetetlen az az értelmezés sem, hogy a bevezető két strófa argumentatív leírását azzal az előfeltevéssel kell olvasni, hogy nem szól többről, mint amennyit összefoglal, vagyis a szöveg tényleg pusztán az Egyiptomból való kiút és a Szkítiából való kijövetel párhuzamát taglalja. Ez abban az esetben lehetséges, ha a szövegben szereplő Egyiptomot afféle lelki Egyiptomként olvassuk, vagyis a vers arról szólna, hogy a magyarok a zsidók testi Egyiptomból való kitéréséhez hasonlóan a reformáció elérkeztével kiszabadulhatnak lelki Egyiptomukból és megérkezhetnek az igaz hit tejjel-mézzel folyó földjére.

Az a hely jelenik meg itt éppen, melyet Dante hoz példaként a szövegértelmezés szintjeit magyarózva:

„A negyedik értelmet misztikusnak, vagyis érzékfelettinek nevezzük: s ezt akkor vizsgáljuk, amikor lelkileg magyarózunk egy írást, amely betű szerint is megállja a helyét, jelképes beszéddel az örök üdvösség magasztos dolgairól tudósít, amint a Próféta azon énekében is megfigyelhetjük, amely elmondja, hogy Izrael népének Egyiptomból való kijöttével Judea szent és szabad lett. Nyilvánvalóan igaz betű szerint, ám nem kevésbé igaz az is, amit lelkileg jelent, vagyis az, hogy a lélek megszabadulva a bűntől, szabad akarata alapján megszentelt és szabad lett.”²²⁾

²¹⁾ Nagyon érdekes ebben az esetben a Cornides-másolat alakja. Valószínűnek tartom, hogy a 18. századi másoló változtatja meg a szerintem eredeti „nagy” szót „még” szóra. Alighanem az időbeli távolság lehetett az ok, illetve, hogy a szent királyok pogányként való emlegetése a 18. század számára már furesán hangozhatott.

²²⁾ DANTE Alighieri, *Vendégség [Convivio]*, ford. SZABÓ Mihály = D. A. *Összes művei*, szerk. KARDOS Tibor, Bp., 1965, 186.

Balázs Pap

„MENT ŐKET AZ ISTEN EGYIPTOMBÓL KIHOZÁ”

About the Jewish and the Hungarian nation

András Farkas's only extant work is a very important Biblical historical song from the early phase of Protestantism in Hungary. This essay examines the author's view of the Jewish people in the poem while drawing a parallel with other sixteenth-century texts, which also rely on the historical approach of the Wittenberg School. After providing an overview of the textual sources of the poem, the essay argues that the poem does not make use of the well-known topic of the cult of King Matthias Corvinus and the so-called good old kings. Instead, similarly to the various articulations of the Wittenberg historical view, it speaks about those old kings drawing a parallel with ancient pagan Hebrew kings. The final conclusion of the poem is that the acceptance of true Christianity (in this case, the acceptance of Protestant doctrines) is the task of the present, and its refusal foreshadows the tragic fate of the Jews for the Hungarian nation.

